

גדרה של תענית אסתר

חמש תעניות הן שאנו צמים זכר למעשים אשר קרו את עם ישראל, ובכללם תענית אסתר. ונבדלת תענית אסתר משאר תעניות, הן מצד מקורה והן מבחינת מהותה. שאר תעניות נזכרו במפורש במקרא¹: "צום הרביעי (י"ז תמוז) וצום החמישי (ט' באב) וצום השביעי (ג' תשרי) וצום העשירי (י' בטבת). ואילו תענית אסתר, החלה בשלושה עשר באדר, אינה נזכרת במפורש לא במקרא ואף לא בתלמוד². משום כך כתבו הפוסקים שתענית זו אינה אלא מצד המנהג, לפיכך קולות מיוחדות לתענית זו, והן מבוארות בשלחן ערוך³.

עצם קביעת התענית בשלושה עשר באדר שהוא ערב פורים, עוררה שאלה בקרב הראשונים. הרי ימי הפורים הם מן הימים הנזכרים ב"מגילת תענית" שמפורטים בה הימים שנעשו בהם ניסים, ועשאו חכמים כימים טובים. על אותם הימים הנזכרים ב"מגילת תענית", אומרת הגמרא במסכת ראש השנה⁴ שאסור לגזור בהם תענית, ולא בהם בלבד, אלא גם לא לפניהם ולא לאחריהם. ועוד אומרת שם הגמרא, כי לאחר החורבן בטלה "מגילת תענית", ואין משגיחים בימי השמחה הנזכרים בה, ומותר לקבוע תענית בהם. ומה טעם בטלום? משום שמאז שקבעום לימים טובים, כבר אירעו בהם הרבה מאורעות של צרה, לפיכך ביטלום⁵.

אמרנו למעלה כי ימי הפורים נכתבו אף הם ב"מגילת תענית". ולכאורה קשה למה הוצרכו להכתב ב"מגילת תענית", הלא הם מפורשים בכתוב במגילת אסתר: "על כן היהודים הפרזים... עושים את יום ארבעה עשר לחדש אדר שמחה ומשתה ויום טוב". "והיהודים אשר בשושן... ונוח בחמשה עשר בו ועשה אותו יום משתה ושמחה"⁶? אלא שמצד הכתוב במקרא אינו אסור בתענית אלא ימי השמחה בלבד, יום ארבעה עשר ליושבי הפרזים, ויום חמשה עשר ליושבי הכרכים. על כן חזרו וכתבום ב"מגילת תענית", בשביל להוסיף בהם חומרה לאסור את של זה בזה, היינו שיום ארבעה עשר יהא אסור בתענית גם ליושבי כרכים, ויום חמשה עשר יהא אסור בתענית גם ליושבי פרזים. וכשביטלו את "מגילת תענית", שיהיו הימים הטובים הכתובים בה מותרים בתענית, הוציאו

1234567 n"חN

1. זכריה ח, ט.
2. אבודרהם התעניות עמ' רנד ירושלים תשי"ט. ומ"ש במגילת אסתר "דברי הצומות וזעקתם" עיין בר"ן סוף פ"ב ממסכת תענית, דקאי אשאר תעניות. וע"ע ב"בית יוסף" סימן תרפו מש"כ בשם רש"י, וברוקח סי' רמ כ' "תענית אסתר אין לה סמך". 3. או"ח סימן תרפו. 4. יט ע"א. 5. משנ"ב סימן תקעג ס"ק ב.
6. אסתר ט, יח—יט.

מכלל זה את ימי הפורים והניחום בחזקתם, שיהיו מכאן ואילך אסורים בתענית. ולמה הניחו את ימי הפורים ולא התיירו בהם תעניות? משום הניסים המפורסמים שנעשו בהם.⁷ וכיוון שבפורים נשארו קיימות החומרות של "מגילת תענית", עמדו הראשונים ושאלו: היאך אנו מתענים לפני פורים, והלא ימים הנזכרים ב"מגילת תענית" אסורים להתענות לפניהם?⁸ על קושיא זו השיבו הראשונים כמה תירוצים, יש האומרים, כי דברי הגמרא שדיני מגילת תענית לא בטלו מפורים, הכוונה שלא בטלו לימי הפורים בלבד, היינו שבימי הפורים עצמם אסור להתענות, אבל הדינים הנוגעים לימים שלפניהם ולאחריהם בטלו עם מגילת תענית, ושוב מותר לצום לפניהם.⁹ ויש מן הראשונים האומרים, שגם לפניהם ולאחריהם לא בטלו דיני מגילת תענית, ואסור לצום גם לפניהם וגם לאחריהם. וכיוון שכך קשה, על סמך מה אנו נוהגים לצום תענית אסתר ביום שלפני פורים? אלא מעלה ותוקף יש בפורים בדומה לשבתות וימים טובים, מעלה שאין בשאר ימים שנזכרו במגילת תענית. בסיפא של הברייתא¹⁰ מחלקים בין הימים הנזכרים ב"מגילת תענית" לבין שבתות וימים טובים. שבתות וימים טובים הם גופם אסורים בתענית, אבל לפניהם ולאחריהם מותרים. ומה הפרש בין אלה לאלה? אלא הימים הנזכרים ב"מגילת תענית" מדברי סופרים הם, ודברי סופרים צריכים חיזוק, על כן אסרו להתענות ביום שלפניהם וביום שלאחריהם, גזירה שמא יבואו להתענות באותם הימים עצמם, וסוף שייבטלו לגמרי. אבל שבתות וימים טובים שמן התורה הם, אומרת הברייתא אין שמירתם צריכה חיזוק, על כן מותר להתענות לפניהם ולאחריהם. על פי זה בא הר"ן¹¹ לומר: ימי הפורים כיוון שנזכרו במגילת אסתר והם דברי קבלה, "ודברי קבלה כדברי תורה דמו", נמצא שמעמדם של ימי הפורים שווה לשבתות וימים טובים לענין זה, לכן הם עצמם אסורים בתענית, אבל לפניהם ולאחריהם מותרים.

על תירוץ זה הקשה בעל המאור¹²: תינח יושבי פרוזים העושים פורים בארבעה עשר, הם מותרים להתענות ביום שלושה עשר, לפי שפורים דברי קבלה, ודומים לדברי תורה, ואינם צריכים חיזוק. אבל בני המוקפין העושים פורים בחמשה עשר, כיצד מותר להם להתענות ביום שלושה עשר? הרי לבני המוקפין יום ארבעה עשר אינו יום טוב מדין "מגילת אסתר", אלא מדין מגילת תענית, ונמצא יום ארבעה עשר לבני המוקפין אינו אלא מדברי סופרים, ודברי סופרים צריכים חיזוק. כיוון שכך איך מותרים יושבי ירושלים ויושבי המוקפין להתענות ביום שלושה עשר?

1234567 n"חX

7. ר"ה יח ע"ב. 8. תוספות תענית יח ע"א ד"ה רב אמר. חידושי הר"ן ר"ה יט ע"א ד"ה לא קשיא. 9. תוספות תענית שם בתירוצם הראשון. ריטב"א מגילה ב ע"א ד"ה פשיטא, ועיי"ש בתוספות עוד תירוץ שני, ובטור או"ח סימן תרפו ובלבוש שם. 10. ר"ה יט ע"א. 11. חידושי הר"ן ר"ה יט ע"א ד"ה לא קשיא. 12. בעל המאור על הרי"ף במסכת מגילה דף ד מדפי הרי"ף. פרי חדש סימן תרפו סוס"ק ב. ומה שכתב בעל ה"פרי חדש" שאלה זו מדנפשיה, והלא כבר שאלה בעל המאור עצמו, כבר עורר על זה החיד"א ב"ברכי יוסף"

הבחנה בין מהותה של תענית אסתר לשאר תעניות יש בה לדעת מפרשים כדי למצוא היתר לקביעת תענית בשלושה עשר באדר. שאר תעניות, תעניות של צער הן, ואילו תענית אסתר היא זכר לנס שנעשה בו. על כן כשאסרו להתענות לפני הימים הנזכרים ב"מגילת תענית" לא התכוונו אלא לתעניות של צער, אבל תענית אסתר היא תענית של שמחה, שהיתה עמה תשובה ונתקבלה תעניתם לפני הקב"ה והועילה שנגאלו מצרתם. ותענית אסתר שאנו עושים, תכליתה להזכיר לבריות שהבורא יתברך רואה ושומע כל אדם בעת צרתו, כאשר ישוב אליו בכל לבבו כמו שעשה לאבותינו. תענית כזו לא אסרו¹³. הסבר זה שימש יסוד לדין אחר בעניין תענית אסתר. אם חל שלושה עשר באדר ביום שישי או בשבת, הדין הוא שמקדימין ומתענים ביום חמישי. וקשה: למה שונה תענית אסתר מצום תשעה באב, שאם חל תשעה באב להיות בשבת מאחרים ומתענים אחר השבת, ולא מקדימין משום אקדומי פורענות לא מקדמי¹⁴ ולמה תענית אסתר מקדימין? קושיא זו תירץ רב אחאי גאון¹⁵ בעל השאלות ואמר: שונה תענית אסתר מתשעה באב. שתענית אסתר היא זכר לנס ויש עמה שמחה, ושמחה מקדימים ולא מאחרים. אבל תשעה באב, שהצום הוא זכר לפורענות, וזכר לפורענות מאחרים ולא מקדימים.

גופה של תענית שלושה עשר באדר, היא תענית אסתר, צריכה ביאור. על שם מה קבעוה, אם קבעוה כזכר לשלושת ימי הצום של מרדכי ואסתר לביטול הגזירה, או כזכר לצום שצמו היהודים קודם שיצאו להלחם באויביהם במלכות מדי ופרס, כדרך התענית שעשה משה קודם שיצא להילחם בעמלק¹⁶. ואם תתמה איך אפשר לקשור תענית שלושה עשר באדר לצום של מרדכי ואסתר, הרי צום מרדכי ואסתר היה שלושה ימים ואנו צמים יום אחד, ועוד צום שלהם היה בחודש ניסן¹⁷, ואנו צמים באדר? אין כאן תמיהה: אף על פי שהם צמו בניסן, מחמת הוראת שעה עשו כן, כיוון שהיו בסכנה. אבל לדורות לא קבעוהו בניסן, משום שאין מתענים בניסן. והעבירוהו סמוך לפורים, ואף צמצמוהו והעמידוהו על יום אחד מחמת חולשת הדורות¹⁸. בעניין זה מצינו שנחלקו בו הראשונים. לדעת רבנו תם¹⁹ קבעו את תענית אסתר כזכר לצום של היהודים שצמו קודם למלחמה בשלושה עשר באדר. ומניין למד רבנו תם לומר כן? אלא כך נתפרש לו מאמר המשנה בריש מסכת מגילה²⁰. במשנה נאמר כי מגילה נקרא בי"א בי"ב בי"ג בי"ד ובט"ו. אבל במגילת אסתר גופה נזכרו ימי י"ד וט"ו בלבד כימים שהמגילה נקראת

או"ח סימן תרפו סעיף ד. 13. "כלבו" סימן מה וסב, "ארחות חיים" לר"א מלוניל הלכות מגילה ופורים סעיף כה, "בגדי ישע" סימן תרפו. 14. מגילה ה ע"א. 15. שאילתות פרשת ויקהל שאילתא סז, "כלבו" סימן סב, ועיין עוד טעמים אחרים להקדמת התענית ברא"ש מגילה פרק א ס"א. והמגיד משנה פ"ה מהל' תענית ה"ה כתב שאם יאחרו ולא יקדימו נמצא שיצומו בפורים. 16. רא"ש מגילה ס"א, ריטב"א שם ד"ה אלא פשיטא, מכילתא שמות יז, ט מחר אנכי נצב. 17. מגילה טו ע"א. 18. עיין שו"ע או"ח סימן תרפו סעיף ג שיש נוהגים לצום שלושה ימים. 19. דבריו מובאים ברא"ש מגילה ס"א. 20. ב ע"א.

בהם, שנאמר ²¹: "והימים האלה נזכרים ונעשים" ופירשו חז"ל ²² נזכרים בקריאת המגילה. על כן משתדלת הגמרא למצא מקור לדברי המשנה על שאר הימים הנזכרים בה לקרוא בהם את המגילה. ליום י"א וי"ב מוצאת הגמרא סמך מן הכתובים מ"בזמניהם" ²³ או מ"כימים אשר נחו בהם היהודים" ²⁴ לרבות י"א וי"ב, ועל יום שלושה עשר באדר אין הגמרא מביאה פסוק, אלא מסבירה מה טעם נקראת המגילה בו, כי "שלושה עשר זמן קהילה לכל". אבל מאמר זה "זמן קהילה לכל" מה משמעו וכיצד הוא מלמד על קריאת המגילה בשלושה עשר? גם בזה נחלקו המפרשים. רש"י ²⁵ פירש משמעות "זמן קהילה", שנקהלו היהודים להילחם ולהינקם מאויביהם. ולפי שעיקר הנס בו היה, על כן ראוי לקרא בו את המגילה. אולם בעיני הרא"ש היה קשה פירושו של רש"י והקשה עליו. שכן לפי רש"י מה טעם נקבע שלושה עשר באדר לקרוא בו את המגילה? משום שהוא יום קהילה, היינו יום המלחמה, והרי ממגילת אסתר משמע שלא ימי המלחמה נקבעו לקריאת המגילה, אלא ימי המנוחה, שנאמר ²⁶: "כימים אשר נחו בהם היהודים" ²⁷. משום כך קיבל הרא"ש את פירושו של רבנו תם, שפירש "זמן קהילה" בדרך אחרת. המכוון ב"קהילה" שהכל מתאספין לתענית אסתר ובאים בני הכפרים לעיירות לומר סליחות ותחנונים לפי שבו נקהלו היהודים לעמוד על נפשם. וקהילה זאת נקבעה לזכר התקהלות היהודים בימי מרדכי ואסתר לבקש רחמים, שיוכלו לעמוד על נפשם ולהינקם מאויביהם, כפי שנהג משה לפני מלחמתו בעמלק. כדעת רבנו תם כך גם דעתו של בעל "המנהיג" ²⁸, והוא כתב כי המנהג להתענות ערב פורים אינו משום זכר לתענית אסתר, שהרי אין אנו צמים שלושה ימים לילה ויום. ועוד, הרי אותן תעניות בפסח היו. אלא תענית זו שאנו צמים ערב פורים, על שם שנקהלו היהודים אשר בשושן בשלושה עשר בו, והוא משמעות זמן קהילה לכל. ויש אומרים ²⁹ שתענית אסתר היום נקבעה זכר לשלושה ימי התענית שצמו אסתר ויהודי שושן, אלא שצמצמו את התענית ליום אחד מחמת חולשת הדורות.

אולם דעתו של רבנו תם טעונה בירור. שכן לכאורה גם לפי רבנו תם, עדיין צריכים אנו הסבר, מה הגורם ביום שלושה עשר להיות גם הוא מוכשר לקרות בו את המגילה? אמנם הוא זמן קהילה שנקהלו להתענות, אבל כלום התענית היא הגורמת את הקריאה? את דעתו של רבנו תם פירש ר' חיים אהרן טורצין זצ"ל, ואמר: כיוון שבשלושה עשר באדר מתכנסים לתענית אסתר, יש בתענית משום הכשר להיות המגילה נקראת בו. כיצד? אמרנו לעיל כי תענית אסתר שונה משאר תעניות, ששאר תעניות זכר למאורעות וצרות הן,

21. אסתר ט, כח. 22. ירושלמי מגילה פ"א ה"א. 23. אסתר ט, לא.
 24. אסתר ט, כב. 25. רש"י מגילה ב ע"א ד"ה זמן קהילה. 26. אסתר ט, כב.
 27. רא"ש פ"א ס"א, ועוד הוסיף שם הרא"ש להקשות על פירוש רש"י. 28. ספר המנהיג מהדורת ר' יצחק רפאל ח"א עמ' רמד. 29. בית יוסף או"ח סי' תרפו, ועי' ערוך השלחן שם ס"ג.

ואילו תענית אסתר זכר לנס היא, והיא תענית של שמחה, שיזכור כל אדם כי השי"ת שומע ומושיע לכל אדם בעת צרתו אם ישוב אליו, נמצא כי גם התענית יש בה פרסום לנס ולישועה של פורים, וראוי יום זה לקריאת המגילה, כי גם הוא מן הימים שנקבעו לפרסומי ניסא³⁰.

חז"ל שדרכם היתה להתבונן בתולדות האומה, חקרו גם כאן אחר הסיבה הראשונה שהביאה אחר כך לעונשם של ישראל בימי מרדכי ואסתר, שנמכרו להשמיד להרוג ולאבד. ושאלו בגמרא³¹: "מפני מה נתחייבו שונאיהם של ישראל שבאותו הדור כלייה"? והגמרא עונה: "מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע". על תשובה זו שאלו רבים וכי מפני שנהנו מסעודתו של אחשורוש הגיע להם עונש חמור זה של כלייה? אפילו תאמר, כי באותה סעודה אכלו נבלות וטרפות, אין בזה אלא איסור לאו בלבד, שעונשו מלקות, ולמה החמירה עמהם מידת הדין וגזרה עליהם כלייה? ותירצו, כי באמת לא על אכילתם בא להם עונשם, אלא על חטא אחר שחטאו באותה סעודה; והוא מדויק מלשון הגמרא, שלא כתבה בטעם עונשם: מפני שאכלו בסעודתו של אותו רשע, אלא נאמר: מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע, ונמצא שלא בא להם העונש אלא על ההנאה³². לכשתרצה תמצא את השאלה הזאת ותשובתה מרומזים בדברי אסתר ומרדכי גופם. כך ביאר ר' לייב חסמן זצ"ל³³ מי שהיה משגיח בישיבת חברון. כששלחה אסתר את התך אל מרדכי לשאול לסיבת חרדתו שקרע את בגדיו, אומר הכתוב ששאלה בלשון זו: "ותצוהו על מרדכי לדעת מה זה ועל מה זה"³⁴? נוסח קצר זה של שאלה, הבינו בו חז"ל שמקופלת בו שאלה גדולה. וראו במלת "זה" סימן ורמז לדבר שמלת "זה" יכולה לציין אותו. ומה הוא? האמונה בהקב"ה, שנאמר בה³⁵: "זה אֵלֵי ואנוהו", וגם עשרת הדברות נאמר בהם³⁶: "מזה ומזה הם כתובים". וכך היתה שאלתה של אסתר: למה אירעה צרה זאת לישראל, שמא כפרו ב"זה אֵלֵי ואנוהו", או שמא כפרו בלוחות שנאמר בהם: "מזה ומזה הם כתובים"³⁷? גם תשובתו של מרדכי לאסתר היתה בלשון רמז. מה מספר הכתוב על תשובתו של מרדכי: "ויגד לה מרדכי את כל אשר קרהו"³⁸. ומה יש בדבר הזה לענות על שאלתה של אסתר? הקורא סבור שישמע ממרדכי גילוי החטא, היינו הסיבה הראשונה של העונש, והוא עונה לה³⁹: "את כל אשר קרהו ואת פרשת הכסף" וגו', שזו הסיבה האחרונה, או יותר נכון: האמצעי שעל ידו נעשה העונש? אלא גם תשובתו של מרדכי לשאלתה של אסתר נאמרה בלשון רמז. חז"ל פתרו מלת "קרהו" לדבר שמלת "קרהו" יש

30. "קונטרס חנוכה ופורים" לרז"א טורצ'ין עמ' ג, ונ"ל שדבריו מקופלים בדברי הרא"ש לתענית פ"ב סו"ס כד. 31. מגילה יב ע"א. 32. גליוני הש"ס לר"י ענגיל, מועד מגילה יב ע"א בשם ספר "בית שמואל אחרון". 33. "אור יהל" ח"ב עמ' עז. 34. אסתר ד, ה. 35. שמות טו, ב. 36. שם לב, טו. 37. מגילה טו ע"א, אסתר רבה ה, ד. 38. אסתר ד, ז. 39. שם.

בה כדי לרמוז עליו. ומהו? זה עמלק; שנאמר בו⁴⁰: "אשר קרך בדרך". וכך פשר תשובתו של מרדכי. אמר מרדכי להתך: לך אמור לה לאסתר בן בנו של "קרהו" בא עליכם, הדא הוא דכתיב אשר קרך בדרך⁴¹. מכל מקום עדיין חסר בתשובה ביאור הסיבה הראשונה של העונש? שהרי גם עמלק (המזן) אינו אלא הסיבה האחרונה, ומקל החובלים שבידי הקב"ה להעניש את ישראל? אלא מלת "קרך" יש לבארה כדברי חז"ל, מלשון קור וצינה⁴². ולפי זה מציינת מלת "קרהו" את טיבו ואופיו של עמלק, שהוא מביא עמו צינה. ומה צינה היתה כאן? שהוצן ונתקרר לבם של ישראל כשאכלו בסעודתו של אחשורוש. במה היתה התקררות הלב? צא וראה, כשגלו ישראל לבבל, אמרו להם שוביהם⁴³: "שירו לנו משיר ציון". והם לא יכלו להעלות על שפתם את שירי ציון מפני האבל והצער על חורבן המקדש וירושלים, כמו שנאמר⁴⁴: "איך בשיר את שיר ה' על אדמת נכר", וקפצו ונשבועו אז ישראל, שזכר ירושלים לא יסור מלבם, ואמרו⁴⁵: "אם אשכח ירושלים תשכח ימיני". והנה עתה אחשורוש עורך סעודה, ולפי שיצא לו בחשבונו שאין ישראל נגאלים עוד, הוציא אחשורוש את כלי המקדש להשתמש בהם⁴⁶, ועשה זאת בשביל לעקור מלבותיהם של ישראל את התקוה לשוב לציון ולמקדש. ועוד אמרו חז"ל⁴⁷ שבסעודה היא אכלו ושתו בכלים של בית המקדש. ואנחנו מרמזים על זה בניגון של קריאת המגילה, שהפסוק⁴⁸ "וכלים מכלים שונים" קוראים אותו בניגון הצער של מגילת איכה. והיהודים יושבי שושן היו מסיבים בסעודה זו, רואים את חילול חמדת קודשם ונהנים מן הסעודה — זוהי ההתקררות. לפיכך נענשו ומשכו על עצמם את עמלק המצנן לעם קודש⁴⁹.

רק מרדכי זכר ציון וירושלים עמד לנגדו תמיד, ובאותם ימי צרה עוסק הוא בהלכות עבודת המקדש, שכך אמרו בגמרא⁵⁰: כשבא המן אל מרדכי להרכיבו על סוס המלך, מצא אותו יושב עם חכמי ישראל ומלמדם הלכות קמיצה.

ובאיזו זכות נגאלו ישראל מגזירת עמלק? תשובה לזה אנו מוצאים במגילה. שאסתר גזרה צום של שלושה ימים⁵¹, ולמה צום חמור כל כך? הסביר ר' ירוחם ליבוביץ זצ"ל המשגיח של ישיבת מיר דליטא, שהיה הצום מכוון כנגד שני דברים: דבר אחד, לבטל את רוע הגזירה, כדרך כל תעניות שגוזרים על הציבור בעת צרה. ודבר שני, כדי למרק את ההנאה שנהנו מן הסעודה. עד כאן ביאורו. ולפי שחטאו בשכחת ירושלים, על כן כשבאו לקבוע את דיני מקרא מגילה, שמו אל לבם לתקן את החטא הזה. ועשו זכר לירושלים וארץ ישראל החרבה, וקבעו כי ערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון כנגד שושן ששם היתה השכחה, יקראו ביום ט"ו, זכר וכבוד לציון החרבה, שזכרון ירושלים סיבה לגאולה.

40. דברים כה, יח. 41. אסתר רבה פרשה ח, ה. 42. רש"י דברים כה, יח.

43. תהלים קלז ג. 44. שם, ד. 45. שם, ה. 46. מגילה יא ע"ב.

47. מגילה יב ע"א, ילקוט אסתר רמז התרמח. 48. אסתר א, ז. 49. עיין

תורה תמימה אסתר ד אות יד, ועיין ילקוט אסתר רמז תתרמו ותרגום שני לאסתר א, ד.

50. מגילה טז ע"א. 51. אסתר ד, טו.